

ТРОПИ І СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ – ОБ'ЄКТИ ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В статье уточнены критерии размежевания тропов и стилистических фигур, представлены определения этих лингвостилистических средств, рассмотрены их функциональные особенности. Предлагается рассмотрение классификации тропов и стилистических фигур с учетом лингвостилистических, литературоведческих и риторических подходов.

Ключевые слова: лингвостилистика, тропы, фигуры, лингвостилистические средства.

In the article the criteria of division of stylistic device are specified on tropes and stylistic figures, determinations of tropes and stylistic figures are given, their functional characteristics are considered. The classification of tropes and stylistic figures is suggested in regard to linguistics, philological and rhetorical approaches.

Key words: linguostylistics, tropes, figures, stylistic device.

У сучасній лінгвостилістиці образність розуміють як особливе використання мовних засобів, при якому виникає семантична двоплановість у результаті асоціативного зв'язку між формою однієї мовної одиниці і змістом іншої у певному контексті. Засобами образності є тропи. Вони “по-різному створюють образ, викликають асоціації, вони різні за формою і змістом, але всі вони збагачують можливості словесного зображення, служать меті поетичного увиразнення мови” [1:98]. Хоча, звичайно, поняття образності дещо ширше за поняття тропеїчності: образними можуть бути і стилістичні фігури. Н. Лисенкова, досліджуючи псевдопитальні висловлювання, зауважила, що “всі типи синтаксичних переосмислень, подібно до тропів, ґрунтуються на заміні узуального позначення предмета okazіональним. Це дає підставу говорити про тропеїчну природу транспозицій. Оскільки всі транспозиції є переносами, вони тією чи іншою мірою можуть бути приведені до деяких тропів” [2:3]. Фігури як своєрідне оформ-

лення образної думки підкреслюють, підсилюють, вважає М. Коцюбинська, смислове й емоційне значення тропів. Вони оформлюють образний зміст, роблять його стрункішим і виразнішим [3:47].

Оскільки питання про приналежність мовностилістичних засобів до тропів чи фігур і досі залишається дискусійним, то спробуємо уточнити критерії поділу мовностилістичних засобів на тропи і стилістичні фігури.

Ю. Скребньов у статті “Тропы и фигуры как объект классификации” умотивовує визначення тропів і фігур. На його думку, троп принципово реалізується в одній значеннєвій одиниці: морфемі, слові, словосполученні, реченні. Фігурами ж називаються загальні формули маніфестацій, які складаються з більш ніж однієї одиниці. Якщо тропи демонструють заміщення, то фігури — суміщення. Тропи (переноси найменувань) цілком семантичні, тобто належать до сфери предметних значень. Вони можуть бути якісними і кількісними. Кількісними тропами, тобто перейменуваннями, що посилюють або послаблюють характеристику позначеного, є гіпербола і мейозис [4:61].

Як бачимо, Ю. Скребньов, не використовуючи терміна “внутрішня форма слова”, в основу своєї класифікації поклав зміст цього терміна. На нашу думку, саме на поняття “внутрішня форма слова” треба спиратися при розкритті природи образного слова (за Г. Винокуром, образними є ті слова, які мають внутрішню форму) [5] і саме воно допоможе уточнити критерії поділу мовностилістичних засобів на тропи і фігури.

Серед вітчизняних дослідників внутрішньої форми слова треба назвати насамперед О. Потебню, який запропонував тричленне визначення структури слова: 1) значення (зміст); 2) внутрішня форма і 3) форма зовнішня (власне звукова форма, “звучання слова”), де внутрішня форма є виразником зв'язку між зовнішньою формою і змістом (ідеєю) [6:16–18]. Від дослідження внутрішньої форми слова О. Потебня переходить до вивчення внутрішньої форми словосполучень, речень та інших великих синтаксичних утворень. Насамперед його цікавили порівняння, метафора та інші види поетичної інакомовності. Учений дійшов висновку, що у фольклорній поетиці кожне зі звичайних порівнянь “може вважатися окремим поетичним цілим” і, відповідно, має і своє значення, і свою внутрішню і зовнішню форми [7:177].

Підтвердження цієї думки О. Потебні знаходимо у працях мовознавців, які досліджують текст, зокрема, А. Новикова. Якщо окремий

троп вважати “цілісною мовленнєво-мисленнєвою одиницею” [8:4], тобто текстом, то однією з основних властивостей тексту є єдність зовнішньої і внутрішньої форми. “Під зовнішньою формою розуміється сукупність мовних засобів, включаючи їх змістову сторону, що реалізує задум автора. Це те, що дано безпосередньому сприйняттю і що повинно бути осмислене і зрозуміле. Те, що розуміється, складає внутрішню форму, або зміст. Це — мисленнєве утворення, яке формується в інтелекті людини і співвідноситься з зовнішньою формою не поелементно, а в цілому відповідає сукупності даних мовних засобів” [8:5].

І. Гальперін зазначає, що за певних умов окреме речення може стати самостійним текстом, подібно до того, як морфема може стати оказіональним словом, а слово — реченням [9:18].

Троп же може виражатися не тільки словом, а й словосполученням, реченням, а при пошуку денотата словосполучення, речення треба враховувати, що “невідомою, пошукуваною величиною” буде не відношення між значеннями поєднаних слів, яке дозволяє з’єднати їх таким чином, щоб це поєднання сприймалося як ціле. “Саме цілісність сприйняття мовного виразу робить можливим пошук його денотата. Денотат виступає тут як новоутворення, яке не зводиться ні до одного з елементів сполучення, а відповідає цілому” [10:105]. Наприклад, прикметник у перифразах не виступає означенням, а називає характерні властивості предмета, особи. Тому в семантичному плані такі сполучення сприймаються як єдине ціле. Таким чином, при виокремленні з мовностилістичних засобів тропів треба враховувати лексичний контекст, тобто “лексичне оточення аналізованого слова, що утворює разом з ним одне синтаксичне ціле (словосполучення або речення) і здатне видозмінювати його експліцитне значення” [11:158–159].

“Найголовніше полягає в тому, що значення тексту, утворюючись за допомогою значень мовних одиниць, що складають текст, не зводиться до суми значень цих одиниць. Тут відбувається якісний перехід” [12:32], подібно до того, як у тропях відбуваються семантичні зрушення, в результаті яких один зміст стає формою іншого образного змісту.

Не можна визначати тропи тільки як “слова та вирази, вжиті в переносному значенні” [13:4], оскільки тропи не завжди побудовані на переносному значенні слова, вони можуть об’єднувати різні типи семантичних перетворень слова. Слово є образним не обов’язково тому,

що воно метафоризоване. Наприклад, для гіперболи метафоричність не є диференційною ознакою.

Вважаємо, що тропи — це слова, словосполучення, речення, вжиті в переносному або зміненому значенні для характеристики будь-якого предмета, явища, особи за допомогою вторинних смислових значень (оскільки у художньому мовленні поетичний зміст ніколи не обмежується буквальним змістом слів), актуалізації їх внутрішньої форми.

Порівняння іноді зараховують до фігур. Деякі дослідники мотивують це тим, що слова, які входять до порівняльного звороту, вживаються у своєму номінативному значенні. В енциклопедії “Українська мова” порівняння розглядають серед фігур додавання (як приєднання до висловлення одиниць з новою інформацією — поєднання семантично сумісних компонентів) [14:695]. Так, наявність у порівняння синтаксичного ряду є підставою для віднесення цього явища до фігур. Але порівняння по суті те саме явище, що й метафора — вони будуються на одному і тому ж принципі компаративності і виконують однакові функції, з тією лише різницею, що уявлювана тотожність виражається у порівняннях спеціальним словом (тобто порівняльними сполучниками) (хоча відомі й інші погляди на природу порівняння і метафори (див. 15, 16)). І те, що порівняння може бути трансформоване у метафору, теж дозволяє говорити про приналежність порівнянь до тропів, пор. літає як орел — літає орлом.

Оксюморон теж треба вважати тропом. Хоч сутність оксюморона полягає в суміщенні несумісного (а це, на думку Ю. Скрєбньова, ознака фігури), але завдяки такому суміщенню “постає нова конотація, переосмислення, що не зводиться до суми чи різниці складників” [17:260]. В. Корольков теж вважає, що оксюморон — це контрастний троп, який ґрунтується на принципі протилежності [18]. Оксюморон — “це образ, який має певну мовну форму” [19:240].

Гіпербола може бути тропом (на рівні словосполучення), стилістичною фігурою (на рівні речення) і художнім засобом (на рівні тексту) [20:262].

Перифраз перебуває на межі тропів і фігур. На наш погляд, перифраз варто все ж таки вважати тропом, оскільки це явище більше лексичне, ніж синтаксичне. Перифраз, виражений кількома словами, подібно до оксюморона, передає одне поняття і є семантично неподільним словосполученням, в якому сума значень слів не дорівнює значенню перифраза. Крім того, перифраз — це обов’язково образна назва.

Щоб аналіз тропів не був мертвою схемою, їх необхідно розглядати у контексті, враховуючи тему твору, автора, своєрідність національного мислення, приналежність до того чи іншого стилю, епохи, адже кожна історично-художня епоха породжувала свою специфіку тропів.

Лексичний рівень є, звичайно, найважливішим у системі семантико-стилістичного аналізу поетичної мови. На цьому рівні найчіткіше і найяскравіше виявляються ті властивості поетичних творів, що становлять специфічні складові стилю. Але художній твір — це складна єдність усіх його компонентів, тісно пов'язаних між собою. Тому погодьмося з О. Павличко, яка стверджує, що з метою якомога повнішої характеристики авторського стилю (а окремого стилю літератури й поетів) і для розкриття причин тих чи інших особливостей функціонування лексики не можна обмежуватися тільки аналізом лексики — необхідно сполучати його з характеристикою одиниць інших рівнів мовної структури, зокрема, синтаксичним [21:117], дуже важливим для системного семантико-стилістичного аналізу поетичної мови, оскільки поетична фраза презентує такий сегмент тексту, в якому лексема реалізує свій семантичний потенціал у поєднанні з усіма необхідними для цього засобами мови.

Проте однотайності в поділі стилістичних фігур на групи немає [22].

Спільним у безлічі визначень стилістичних фігур є те, що стилістичні фігури — “це особливі побудови, що відхиляються від звичайного синтаксичного типу (підкреслення наше. — *І. Г.*) й дають оригінальну форму для образного вираження думок і почувань людини” [23:357]; стилістична фігура — “мовностилістичний зворот, що полягає в особливій синтаксичній організації висловлення (підкреслення наше. — *І. Г.*) для досягнення відповідного виражально-зображального ефекту” [24:695]; фігури — “це зміна або спеціальна побудова (підкреслення наше. — *І. Г.*) цілих структур” [25:142]. Головні ознаки стилістичних фігур — “зміни в конструкції речень і фраз, відхилення від їх нормальної побудови (підкреслення наше. — *І. Г.*)” [26:19].

Спробуймо вивести загальне визначення стилістичних фігур: стилістичні фігури — це речення або складні (багатокомпонентні) словосполучення, які мають особливе розташування у тексті, зазнають структурних перетворень з метою надати висловлюванню виразності, посилити його емоційність.

Синтаксичний рівень засобів текстворення і вираження емоцій має особливе значення, оскільки він найвиразніше підкреслює індивідуальний стиль. Синтаксичні конструкції є важливим складником художнього осягнення письменниками дійсності. Стилістичні фігури демонструють інтелектуальні можливості мови. Характеристика художнього синтаксису дає можливість проникнути у конкретні явища взаємодії інтелектуальної діяльності і мовних ресурсів художнього тексту. Користуючись багатством мови, поети добирають, комбінують і створюють конструкції відповідно до свого авторського світобачення.

Різниця між тропами і фігурами полягає в тому, що, по-перше, в основі тропа лежить ознака асоціативного мислення, в основі фігури — логічного мислення; по-друге, тропи і фігури різняться між собою рівнями мовної структури, на яких вони розміщуються: тропи — явища здебільшого лексико-семантичні, а фігури — головним чином синтаксичні; по-третє, різняться тропи і фігури функціями. У контексті мовленнєвого цілого троп може виконувати одночасно номінативну, інформативну (повідомлення думки), зображальну (це основна його функція), виражальну (емоційну), імперативну, а також внутрішньотекстову (композиційну) функції. Призначення фігур — виявляти засобами синтаксису і частково морфології здебільшого різноманітні емоційні стани мовців (і авторів), та одночасно бути засобом навіювання такого ж або подібного стану читачеві (слухачеві), а в комунікативній перспективі — і спонукати до певних дій або, навпаки, відвертати від них [27:86].

Перелік відмінних рис можна продовжити: тропи — це варіації значень, а стилістичні фігури — варіації структур [28:142]; тропи — лексико-семантичні утворення, спрямовані на позначення явищ позамовної дійсності, стилістична фігура — спосіб синтаксичної, тобто внутрішньомовної організації лексичного матеріалу [29:84]; тропи виражаються словами, словосполученнями й реченнями, які є семантично неподільними і сприймаються як єдине ціле, стилістичні фігури ж — реченнями або фразами, які піддаються поділу на дрібніші компоненти; тропи виражають семантичне багатство, на відміну від стилістичних фігур, що відображають переважно інтонаційне багатство мови.

Отже, на сьогодні між дослідниками немає однастайності у визначенні приналежності того чи іншого мовностилістичного засобу до тропів чи стилістичних фігур, що зумовлено, на нашу думку, різни-

ми підходами: лінгвостилістичним, літературознавчим, риторичним. Проте логічно послідовну, несуперечливу класифікацію тропів і стилістичних фігур вибудувати можна, але робити це слід, врахувавши зазначені критерії.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Бровко І. Б. Аналіз літературного твору / Бровко І. Б., Коцюбинська М. Х., Сидоренко Р. К. — К.: Рад. школа, 1959. — 98 с.
2. Лисенкова Н. Н. Псевдовопросительные высказывания в английской разговорной речи: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 / Лисенкова Н. Н. — Одеса, 1989. — 16 с.
3. Коцюбинська М. Х. Образне слово в літературному творі. Питання теорії художніх тропів / Коцюбинська М. Х. — К.: Вид-во АН УРСР, 1960. — 188 с.
4. Скребнев Ю. М. Тропы и фигуры как объект классификации // Проблемы экспрессивной стилистики / Скребнев Ю. М. — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1987. — С. 60–65.
5. Винокур Г. О. Филологические исследования: Лингвистика и поэтика / Винокур Г. О. — М.: Наука, 1990. — 452 с.
6. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / Потебня А. А. — М.: Высшая шк., 1990. — 344 с.
7. Потебня О. О. Эстетика і поетика слова: Збірник / Потебня О. О. — К.: Мистецтво, 1985. — 302 с.
8. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация / Новиков А. И. — М.: Наука, 1983. — 216 с.
9. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Гальперин И. Р. — М.: Наука, 1981. — 139 с.
10. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация / Новиков А. И. — М.: Наука, 1983. — 216 с.
11. Хованская З. И. Методы лингвистической интерпретации художественного произведения и проблема стилистического приема / Хованская З. И. // Проблемы лингвистической стилистики: Тезисы докладов научной конференции. — М., 1969. — С. 157–160.
12. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация / Новиков А. И. — М.: Наука, 1983. — 216 с.
13. Пустова Ф. Д. Тропіка в художньому творі / Пустова Ф. Д. — Донецьк, 1972. — 56 с.
14. Українська мова: Енциклопедія [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. — К.: Укр. енциклопедія, 2000. — 752 с.
15. Арутюнова Н. Д. Языковая метафора (Синтаксис и лексика) / Арутюнова Н. Д. // Лингвистика и поэтика. — М.: Наука, 1979. — С. 147–173.
16. Метафора в языке и тексте [отв. ред. В. Н. Телия.]. — М.: Наука, 1988. — 176 с.
17. Ткаченко А. О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): Підручник для гуманітаріїв / Ткаченко А. О. — К.: Правда Ярославичів, 1997. — 448 с.
18. Корольков В. И. К теории фигур / Корольков В. И. // Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореза. — Вып. 78. — М., 1974. — С. 60–93.

19. Павлович Н. В. Семантика оксюморона / Павлович Н. В. // Лінгвістика и поэтика. — М.: Наука, 1979. — С. 238–247.
20. Ткаченко А. О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): Підручник для гуманітаріїв / Ткаченко А. О. — К.: Правда Ярославичів, 1997. — 448 с.
21. Павличко О. О. Деякі питання дослідження в галузі стилістичного синтаксису / Павличко О. О. // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. — Чернівці, 1996. — Вип. 1. Германська філологія. — С. 116–123.
22. Див. праці: Мацько Л. І. Риторика: Навч. посіб / Мацько Л. І., Мацько О. М. — К.: Вища шк., 2003. — 311 с.; Мацько Л. І. Стилістика української мови: Підручник / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. — К.: Вища шк., 2003. — 462 с.; Теоретическая поэтика: понятия и определения: Хрестоматия для студентов филологических факультетов / [Автор-состав. Н. Д. Тмарченко]. — М.: РГГУ, 1999. — 286 с.; Українська мова: Енциклопедія [Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. — К.: Укр. енциклопедія, 2000. — 752 с.; Ткаченко А. О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): Підручник для гуманітаріїв / Ткаченко А. О. — К.: Правда Ярославичів, 1997. — 448 с.
23. Сучасна українська літературна мова: Стилістика [за ред. І. К. Білодіда.]. — К.: Наук. думка, 1973. — 588 с.
24. Українська мова: Енциклопедія [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. — К.: Укр. енциклопедія, 2000. — 752 с.
25. Мацько Л. І. Риторика: Навч. посіб / Мацько Л. І., Мацько О. М. — К.: Вища шк., 2003. — 311 с.
26. Лесик В. В. Стилістичні фігури / Лесик В. В. // Література в школі. — 1962. — № 1. — С. 18–30.
27. Корольков В. И. К теории фигур / Корольков В. И. // Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. — М., 1974. — Вып. 78. — С. 60–93.
28. Мацько Л. І. Риторика: Навч. посіб. / Мацько Л. І., Мацько О. М. — К.: Вища шк., 2003. — 311 с.
29. Корольков В. И. К теории фигур / Корольков В. И. // Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. — М., 1974. — Вып. 78. — С. 60–93.